

Т. С. Осташко

ПРОБЛЕМА ЗАСНУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ГЕТЬМАНСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В ЛИСТУВАННІ В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПІНСЬКОГО

У розмаїтому творчому доробку В. Липинського важливе місце займає епістолярна спадщина. Переважна більшість листів вченого (близько трьох тисяч одиниць), зберігається в архівах Української греко-католицької церкви у Римі, Східноєвропейського дослідного інституту ім. В. Липинського у Філадельфії і після часткового опублікування ще чекає на подальше вивчення та видання. Відомо також понад 1400 листів в архівах України: Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, Центральному державному архіві громадських об'єднань України; Центральному державному історичному архіві України у Львові, Інституті рукопису НАНУ та у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. З них на сьогоднішній день опубліковано 559 листів у першому томі «Листування» В. Липинського (К.-Філадельфія, 2003), 91 — у збірнику «Вячеслав Липинський: З епістолярної спадщини» (Листи до Д. Дорошенка, І. Кревецького, Р. Метика, О. Назарука і С. Шелухіна) (К., 1996), 19 — у збірнику «Листи Вячеслава Липинського до Осипа Назарука (1921–1930)» (Львів, 2004), а також низка листів у вітчизняних та зарубіжних часописах¹.

Епістолярна спадщина В. Липинського вміщує різнобічну інформацію про його наукову, публіцистичну і громадсько-політичну діяльність як у передреволюційну добу, так і в еміграційний період. Листи В. Липинського відзна-

чаються точністю вислову і вичерпністю інформації, що робить їх цінним історичним джерелом. У багатьох з них також яскраво відбивається особистість самого автора, який постає перед читачем як глибокий і багатогранний дослідник, принциповий і послідовний у своїх ідейних переконаннях політичний діяч, людина високої моральності і духовної чистоти.

Метою даного дослідження є спроба висвітлити процес формування та діяльності українського гетьманського руху у 1920-ті рр., як його розумів та намагався утвердити В. Липинський, через його листування з відомими українськими громадсько-політичними, державними та релігійними діячами.

В. Липинський не був прихильником демократичного способу державотворення і ще у дореволюційну добу вважав участь українських політиків у демократичному русі Росії шкідливим для процесу здобуття державної незалежності України і заперечував політичне майбутнє для соціалістичної демократії в Україні. Однак, він не залишився осторонь від участі у формуванні та практичній роботі державних інституцій молоді української держави. І якщо праця В. Липинського на посаді посла України за часів П.Скоропадського виглядає цілком логічною з огляду на його консервативні погляди, то виконання цих же обов'язків за Директорії, свідчило про його щире бажання не залишатися осторонь від національно-державного будівництва у важкі хвилини соціального розбрату та невиправданої політичної боротьби у таборі української демократії. Варто звернути увагу, що В. Липинський не прагнув політичної конфронтації ні за часів Української Центральної ради, ні Директорії. Він дозволяє собі критикувати українську демократичну владу лише тоді, коли вона діє на шкоду консолідації

політичних сил, веде фактично політику самознищення. Влітку 1919 р. він зрозумів всю безперспективність своїх спроб ввести українських демократів у «здорове державотворче русло» і, небажаючи «нести навіть тієї часті відповідальности», яка на нього, як «на виконавця волі того уряду, спадала» подається до демісії. Останнім поштовхом до цього рішення став розстріл талановитого українського воєначальника П. Болбочана, а також негативне ставлення до представників правих партій та їх державницької концепції².

У своїй публіцистиці та листуванні кінця 1919–1920 рр. В. Липинський насамперед звертається до своїх партійних однодумців по Українській демократично-хліборобській партії з статтею «Дорогі друзі», датованою 8 листопада 1919 р. В. Липинський підкреслює, що сектантська гризня і взаємна нетерпимість між собою політичних партій завели українське суспільство в глухий кут³. В цей час він поспішно виїжджає з Відня у гори, на лікування та розпочинає активну публіцистичну працю. «Відень тоді із своїми наддніпрянськими делегаціями, комісіями і іншими установами, що руйнували зародки української державности, робив на мене настільки тяжке вражіння, що видержати в ньому я не міг», — писав В. Липинський у листі до Ф. Гладилевича⁴.

Наприкінці 1919 р. у Кам'янці-Подільському українськими правими партіями, які в свій час були представлені в уряді С. Остапенка (УДХП, УПСС, УНП, УРДП та ін.), було створено «Союз української державности». Організація відстоювала ідею парламентської республіки. В. Липинський на запит одного з близьких йому ще з дореволюційної доби громадсько-політичних діячів А. Жука не заперечує проти участі у союзі Української демократично-хліборобської партії, членом якої був з 1917 р. Водночас

він не вірить у перспективу цієї організації. «Зреформувати політичні звичаї свідомих Українців при допомозі їх-же самих — вважаю утопією, — наголошує він 2 березня 1920 р. у листі до А. Жука. — Треба поширитись, оновитись і перестати варитись у власнім смердючій соку — ось моя думка в сій справі»⁵.

Так само скептично поставився В. Липинський і до іншої події. 4 січня 1921 р. у Відні діячами, опозиційно налаштованими до політичного курсу С. Петлюри, було утворено Всеукраїнську Національну раду, до складу якої увійшли представники УДХП, УПСС, УПСФ, УПСР, УПНР та ін. політичних організацій, яких об'єднувала ідея української соборної держави й консолідації українського громадянства на ґрунті національно-історичних традицій самостійництва. Ідея створення ВНР, до якої увійшли також два члени Директорії О. Андрієвський та А. Макаренко, викликала занепокоєння Державного центру УНР у Тарнові, яким невдовзі — 3 лютого 1921 р. було скликано Раду Республіки (передпарламент) — представницький орган, головною метою якого була спроба нейтралізації діяльності ВНР⁶. Серед членів ВНР не було одностайності. Половина з них (зокрема, УПСФ, УПСР та УПНР) визнавала Державний центр у Тарнові і виступала проти негайної ревізії його діяльності. ВНР вони уявляли єдиним представницьким органом для УНР, ЗУНР та українців Кубані. Друга половина Ради складалася з галицького політикуму та представників Січових Стрільців і виступала за негайне розірвання стосунків з Державним центром УНР та необхідність розпочати відбудову майбутньої України з утвердження незалежності Галичини⁷. В. Липинський не бачив перспектив діяльності ВНР для майбутньої української держави, а тим більше для відродження державності у Східній Галичині. У листі до

О. Назарука 23 квітня 1921 р. пояснював своє ставлення до обох напрямків, які панували у Раді. На його думку, в цій організації галицькі діячі зовсім не мали брати участі, оскільки «при сучаснім стані України Наддніпрянської» це лише шкодить Східній Галичині та задумам її провідників відродити державу. Водночас, за його словами, «всяке об'єднання збанкрутованих політичних партій» з Великої України «не тільки не зменшує, а збільшує нашу національну руїну». «Консервувань цього збанкрутованого українства в формі різних міжпартійних об'єднань я вважаю ділом для нашої національної будучини шкідливим, бо воно викличе тільки вкінці на Україні реакцію проти українства і зненависть до нього, якщо воно і далі буде репрезентоване дотеперішніми «об'єднаннями» українськими партіями», — наголошував В. Липинський⁸.

Коли до нього звернулися з пропозицією скласти новий проект партійної програми УДХП, він рішуче відмовився. На думку В. Липинського, політичні партії тільки тоді можуть дати у своїх програмах відповіді на актуальні політичні питання, коли вони борються за владу в умовах парламентаризму. Україна переживала затяжну політичну кризу, не мала єдиної влади на всій своїй території, тому для ведення парламентської боротьби, намагань дати через партійну програму відповідь на злободенні питання не було потреби й можливості. На той час В. Липинський вже розумів, що перспектив для парламентської діяльності їх партія ще довгий час не зможе мати. Саме тому він пропонує не деталізовані партійні програми, а точно і ясно означені головні цілі політичної боротьби. В. Липинський вважав, що суспільство чекає попереду довга і уперта боротьба не партійних програм, а головних засадничих напрямів: за Українську Державу, чи проти Української

Держави і визначення на яких фундаментах вона має бути збудована. Він висуває тезу про необхідність групування політичних сил не в формі партій, а в формі політичних союзів чи блоків, для яких головним було б «мислити життя української нації не інакше, як тільки в формах власної Української Держави»⁹.

Проте і після втрати української державності В.Липинський не припиняє пошуків шляхів її відновлення. Він створює концепцію класократичної трудової монархії. Аналізуючи поразку спроб Директорії УНР відстояти українську державу, В. Липинський однією з її головних причин вважав відсутність чіткої концепції побудови держави («ідея держави була неясна і туманна»), а також «брак єдності між нашими провідниками». Останнє, на його думку, могло знову стати на перешкоді відродженню української державності в нових, більш сприятливих для України політичних умовах: «І всякий повинен знати, що така сварка і брак єдності погубить нас знов, як настане наше слідуюче політичне Різдво, — зауважує він. — Як же зробити, щоб оцієї сварки і роз'єднання не було? Ось питання, над яким ми повинні думати повсякчас»¹⁰. Ця ж тема не раз звучить у його листах до багатьох відомих українських громадсько-політичних діячів. «Замість безсильно ненавидіти чужих, треба полюбити своїх», — пише В. Липинський у листі до І.Волошина 17(30) серпня 1922 р.¹¹

Листування В. Липинський засвідчує, що він намагався прищепити українству не лише «політичну програму» українських консерваторів, «а перш за все світогляд»¹². «Завданням моїм було вплинути на зміну способу думання, світогляду української провідної верстви, — наголошував він у своїх «Листах до братів-хліборобів». — Замість способу думання пасивного «фаталістичного» —

мовляв, Україна сама зробиться — я хотів дати спосіб думання активний, динамічний: що і як ми, Українці, повинні робити, щоб була, щоб здійснилась Україна»¹³. Цікаво, що В. Липинський під час роботи над «Листами до братів-хліборобів» дуже ретельно працював над засобами донесення своєї позиції українському громадянству. Зокрема у листі до О. Назарука він зазначає, що прагне позбутися зайвого «артистизму» у викладенні своїх ідей і тому «всі свої рукописи, де форма переважала над думкою... попалив і буде палити...», оскільки вважає, що має «нахил до краси слова, а через те і зловживання словом»¹⁴. Відповідаючи на закиди свого респондента про необхідність «артистизму в викладі думок», В. Липинський наголошував, що йому «потрібна Україна, а не місце в пантеоні українських літераторів». Для нього було важливо, щоби його «Листи» «ініціювали думку, започатковували хотіння», а не заспокоювали його гарним образом, «який вривається в пам'ять і в той спосіб замініє собою потребу довершувати його (бажання думати. — Т. О.) власним зусиллям, власним чином»¹⁵. Отже, для В. Липинського, який вимогливо ставився до себе і своєї творчої праці, дуже важливим було формування подібного ставлення у своїх прихильників зокрема і українського проводу загалом. Для нього особливу вагу мало усвідомлене прагнення політичної еліти до творення майбутньої держави, оскільки воно викликає серед мас «інстинкти наслідування.., що вимагають громадської творчості». Натомість «літературно-викінчені образи при творенню будучини», які В.Липинський називає «утопіями», призводять, на його думку, лише до пропаганди, яка за відсутності «сильної провідної верстви... тільки ширить хаос в масах». Перевага пропаганди в Україні в період творення держави разом із «слабістю і роз'єднанням

думки і волі серед пропаторів», призводить, на його переконання, до «національної імпотенції». Тому В. Липинський прагнув «створення української активної, провідної, творчої, думаючої верстви». «Як ця верства сформується і буде сильна — вона знайде способи пропаганди, способи притягнути за собою пасивні маси», — наголошував він¹⁶.

В. Липинський не сумнівався, що сприятливі умови для створення української незалежної держави настануть у недалекій перспективі. «Державна неміч, в якій опинилася Україна, не вічна, — підкреслював він у листі до редактора часопису «Український голос» Д. Греголінського. — Сили, які розвалили зачатки нашої державности зуживаються. Кожний день панування наближає їх до їхнього кінця, а нас до нового політичного Різдва. Воно прийде знов, як вже не раз приходило в нашій історії. І від нас самих буде залежати, чи зумієм ми вже нарешті як держава народитись, чи знов в момент народження загинемо»¹⁷.

В. Липинський не тішив себе надією що українська демократія здатна консолідувати націю і побудувати незалежну державу. Він гостро критикував нав'язану уєнерівським проводом формулу, що народ через вибори може вирішити, які з його провідників найкращі, і що народні обранці будуть у змозі вирішити, як краще будувати державу. Коментуючи цю світоглядно-політичну схему української демократії, В. Липинський наголошував, що «народ ніколи не буває кращий і розумніший од своїх провідників і він не в силі вирішити того, чого вони самі вирішити не можуть»¹⁸. Розкриваючи суть своєї суспільної позиції, В. Липинський, зокрема, наголошував, що він «обіймає не тільки політичний, але соціальний і ... філософічний світогляд, впливаючи з ірраціональних, стихійних хотінь

класу, до якого належу, і опертий на логічних виводах, зроблених на підставі історичного досвіду... Перш за все я ніколи не уявляв собі можливості існування Української Нації без власної Української Держави, і в цьому основна психологічна різниця між мною і українською демократією»¹⁹.

У листах В. Липинського до Степана Томашівського — українського галицького історика і громадсько-політичного діяча він обговорює початковий етап становлення гетьманського руху. «Ви маєте рацію, що ідея монархізму в наших умовах (маю на думці повну анархію нашої інтелігенції, чи краще сказати півінтелігенції) мусить провадитись дуже обережно. — зауважує В. Липинський С. Томашівському у листі від 10 травня 1921 р. — На разі ходило нам праця, щоб цю ідею — так би сказати — поставити: ввести її в круг нашого політичного думання»²⁰. При цьому кожного члена гетьманських організацій В. Липинський сприймає дуже серйозно, роблячи наголос на «чистоті» кадрів. Кожний антигетьманський вияв серед прихильників руху, на його думку, говорить про те, що слід «тісніше спаяти і зібрати», щоб у майбутньому «оганізованістю перемогти таки українського Хама-Руїтника (термін, який вживає В. Липинський для означення українського демократа. — *Т. О.*)»²¹.

За словами В. Липинського, який прагнув залучити С. Томашівського до редагування часопису з виразним прогетьманським спрямуванням, на початковому етапі формування організації слід твердо дотримуватися лінії «скріплення і поширення... хліборобсько-монархічної організації», що вимагало «терпеливості, твердості і видержки» — «прикмет... серйозної політичної роботи». Коли «на руїнах починає виростати нове життя», — зазначає він у своєму листі до С. Томашівського 22 березня

1922 р., — лише від «волі, енергії, здатности» гетьманців залежить, чи новий державний лад на українській землі «буде національно українським чи ні», тому мільйонам українців «треба прищепити, ясну, тверду, мужеську свідомість, а не плаксивий сентименталізм, яким їх годувало дотеперішнє «українство»». На його думку, таке «щеплення» може бути зроблене «тільки з гори — твердою свідомою волею». Для реалізації цього завдання дуже важливу роль він відводив часопису — «*Основи*», який мав редагувати С. Томашівський²². І хоча С. Томашівський закидає В. Липинському теоретичне академічне ставлення до формування організації, останній, в свою чергу, зазначає, що «академізм» тимчасовий і «згодом за теорією прийде практика»²³.

На початку 1920-х рр., коли закладався гетьманський рух, відносини між обома вченими були приятними, що дозволяло обговорювати і політичні, і наукові справи. Відповідаючи на питання С. Томашівського, чи продовжує В. Липинський свої історичні студії в цей період, останній констатує, що досі йому доводилось весь час робити дві роботи: організаційну і літературну, «тоб то сполучати в собі дві гілки, які не повинні сполучатись в складних умовах». За словами В. Липинського, перед ним стояло не питання дальшої наукової діяльності, а завершення насамперед «Листів до братів-хліборобів» — праці, яка мала лишити «виразний образ» політичного майбутнього України, «який може колись здатись комусь в будучині»²⁴.

Спираючись на історичний досвід і практичну спадщину Української Держави П. Скоропадського, В. Липинський розробляє теорію спадкової монархії в Україні. Цієї проблеми в тій чи іншій формі він торкається у переважній більшості свого листування. Зокрема у листах до

Андрія Білопольського — організатора гетьманського руху у Польщі і Румунії, В. Липинський робить наголос на необхідності зміцнювати «єдність хліборобського класу і єдність хліборобського фронту»*. Те, що «серед хліборобів можуть бути, як серед англійських лордів, консерватори і ліберали, праві і ліві, це нічого і це природне явище. — наголошує В. Липинський у своєму листу до А. Білопольського 6 вересня 1921 р. — Необхідно тільки, щоб усі були хліборобами (тобто належали до гетьманських організацій. — *Т. О.*), визнавали органічну і політичну єдність хліборобського класу і не скакали в демократичну гречку, думаючи, що тим вони спасуть себе од смерті, тоді, коли інших хліборобів виріжуть». За його словами, нагальною необхідністю для гетьманського руху мало стати і «визнання і надалі авторитету Павла Петровича (Скоропадського. — *Т. О.*), який своєю особою символізує єдність хліборобів»²⁵.

В. Липинський окрім приватного листування часто вдавався і до відкритих листів до редакцій українських часописів чи головним редакторам українських часописів. Одним з таких листів є звернення до редакції газети «Америка» у Філадельфії, в якій була опублікована стаття «Гетьман чи Скоропадський». Її автор стверджував, що В. Липинський «в своїх ідеологічних працях» відрізняв «гетьманську ідею від особи» і «пропагує цю ідею... ніде не згадував про особу, яка має цю ідею персоніфікувати». Відкидаючи цей закид, В. Липинський наголошував, що і у 1920 р. виступав з тезою — «гетьманом України може бути тільки нащадок гетьманського, зв'язаного з нашою національно-державною традицією роду».

* У даному випадку під хліборобським фронтом В. Липинський розуміє гетьманський рух. — *Т. О.*

Намагаючись уникнути в майбутньому подібних закидів В. Липинський зазначав, що «без реальної персоніфікації Гетьманства ані консерватизм, ані монархізм український, ані само існування Держави Української неможливі». За його словами, «заміна монархічної вірності реальному і конкретному Родові, репрезентуючому монархічну державність українську, вірністю абстрактній фікції України — як цього хочуть або надто хитрі, або надто романтичні наші політики — до власної держави нас не доведе»²⁶.

Аби не припустити внутрішньої боротьби серед українських монархістів, уникнути можливості появи в їхніх лавах претендентів на роль «гетьмана-отамана», чи «гетьмана-диктатора», засновники УСХД вирішили персоніфікувати П.Скоропадського, який незадовго до того вже був гетьманом України. Пояснюючи причини вибору саме П. Скоропадського на роль майбутнього гетьмана, В. Липинський у листі до О. Шаповала зазначав, що «при традиційнім гетьманстві може бути знайдений во ім'я спільної історичної традиції на спільній землі компроміс між різними українськими групами (перш за все між прихильниками руської і української культури на Україні), а без цього компромісу перемаже завжди та група, яка покличе собі на допомогу сторонні сили, тобто якраз група не самостійницька, ворожа до Української Держави». «Врешті при дідичнім монархічнім Гетьманстві, — далі наголошував він у тому ж листі, — ідея персоніфікується не одною тільки особою, а Родом: переходить з батька на сина і тому може в протязі поколінь рости та розвиватись. Єсть тільки одна небезпека від монархії, а саме, що не всі члени даного пануючого Роду можуть мати відповідні персональні здібності для правління. Але ця небезпека усувається власне при конституційній, правовій (не само-

державній) монархії і тоді, коли ця група, на якій спирається монархія, добре зорганізована і віддана своїй династії. Зваживши все вище сказане, я і наша організація, до якої маю честь належати, персоніфікуєм нашу українську ідею державну і національну в єдинім на відповідній висоті уцілівшим з нашої історичної минувщини Гетьманським Роді Скоропадських. Вірність цьому Родові ми вважаємо реальною, а не абстрактною ідеєю Нації і України»²⁷.

Членами гетьманських організацій були здебільшого емігранти з Великої України, але починаючи з середини 1920-х рр. склад УСХД суттєво зміцнився за рахунок Січових організацій США і Канади, які прийняли гетьманську ідеологію. Відстоюючи ідею чіткої організації, В. Липинський був далекий від думки про додержання єднанитності гетьманських організацій та уніфікації їх структури. Він уважав, що гетьманських організацій має бути стільки, «скільки єсть органічних типів українських людей, і щоб всі ці організації, об'єднані біля одного Гетьмана, взаємно доповнювали себе, творили єдиний, але різнородний в формах, організм»²⁸.

Деяку інформацію про контакти гетьманців з українськими діячами Західної України подають листи В. Липинського до І. Кривецького. Останній належав до створеної М. Грушевським у Львові історичної школи, яскравими представниками якої були С. Томашівський, М. Кордуба, І. Крип'якевич, В. Герасимчук, І. Джиджора, О. Терлецький та ін. З часом більшість з них, подолавши народницькі світоглядні концепції свого вчителя, перейшли на виразно державницькі позиції. Іван Кривецький — відомий український військовий історик у Західній Україні вже в ході визвольних змагань 1917–1921 рр. виступив ініціатором створення мемуарної літератури та

збирання розмаїтих матеріалів, які мали сприяти формуванню української воєнної історіографії. У повоєнний період він тісно зблизився з В. Липинським та його тодішніми однодумцями С. Томашівським, О. Назаруком, В. Залозецьким, Д. Дорошенком, з гетьманським рухом взагалі. В лютому 1925 р. О. Назарук зазначав, що «Ів. Кревецький, Ів. Крип'якевич могли б там у Львові творити малий гурток, здібний до праці і мали б поле до неї»²⁹. В лютому 1926 р. Д. Дорошенко в листі до В. Липинського пише, що «Кревецький, Крип'якевич — люде нам симпатичні»³⁰. В липні того ж року В. Залозецький надсилає І. Кревецькому, а також І. Крип'якевичу проект статуту Організації галицької гетьмансько-монархічної інтелігенції. У цьому документі констатувалось «розбиття та роз'єднання загалу української інтелігенції, спричинене браком ясної державної ідеології» і ставилось завдання її об'єднання на основі «ідеї української трудової монархії»³¹. І. Кревецький жваво відгукнувся на проект статуту і повідомив про свої думки В. Липинському. «Ваші цінні погляди на справу статуту передам ініціаторам», — писав останній в листі до Кревецького 17 липня 1926 р.³²

Зайнятий редагуванням «Хліборобської України» і написанням «Листів до братів-хліборобів» В. Липинський жалкував, що не мав змоги використати пропозиції І. Кревецького щодо наукових публікацій. Він неодноразово писав І. Кревецькому про своє бажання повернутись до дослідження ряду проблем історії України. Викликають інтерес його наміри «дати замітку про монархічні плани Богдана, або може про відносини Хмельницький — Кисіль в моменті, коли шляхетські круги Кисіля на «Короля Руси» висували», завершити написання статті «Схема державної історії України» та ін.³³

Тісні стосунки зв'язували В. Липинського з Д. Дорошенком, відомим істориком і громадсько-політичним діячем доби національно-визвольних змагань. Доля з'єднала їх в еміграції в одній політичній організації — Українському союзі хліборобів-державників. В. Липинський безумовно відіграв важливу роль у тому, що все своє наступне життя Д.Дорошенко тісно пов'язав з гетьманським рухом. Саме на еміграції В. Липинський розробив ідеологічну доктрину гетьманців, що базувалась на переосмисленні як давноминулого досвіду боротьби за українську державність, так і визвольних змагань 1917–1921 рр. Вона мала вказати правильний шлях до втілення української державної ідеї, активізувати нові зусилля діячів консервативно-монархічного напрямку. В листі до М. Стороженка 4 серпня 1925 року Д. Дорошенко писав: «... Я мав час усвідомити собі свою нову ідеологію, підвести під свої погляди й настрої, так би мовити, теоретичну базу. Мені в цьому багато допоміг В.К. Липинський... Липинський допоміг тепер не мені одному знайти ясну й певну стежку серед еміграційного розброду. Це він звів до купи і об'єднав цілий гурт людей коло нашого бувшого Гетьмана, як біля особи, що вже по своєму становищу являється, так би мовити, втіленням, символом українських державницьких устремлінь. Він створив український легітимізм і дав надзвичайно глибоке й талановите обґрунтування українського державництва». Д. Дорошенко наголошував, що невідомо, «чи вдасться ідеології «Листів до братів-хліборобів» лягти в основу широкої акції українських патріотів», але не можна не цінити благородного стремління їх автора «допомогти тим активним українцям, які хочуть бачити Україну вільною незалежною державою, — пізнати хворобу своєї нації, пізнати, щоб потім тую хворобу поборонити і з новими силами, з новим досвідом робити українське діло»³⁴.

У середині 1920-х рр. Д. Дорошенко прилучився до створення та керівництва діяльністю Союзу українських хліборобів у Чехословаччині, де в той час викладав в Українському вільному університеті у Празі. Поздоровляючи членів організації з її трирічним ювілеєм, В. Липинський через Д. Дорошенка надсилає діячам союзу вітання і висловлює надію, що вони офіційно складуть за-присяження «Гетьманській Монархічній Українській Державі, опертій на хліборобській силі, об'єднаній в залізну організацію біля персоніфікуючого Державність Українську Роду Скоропадських, який вже був і від 1918 р. став знов Українським Родом Гетьманським»³⁵.

Вячеслав Липинський обговорює з Дмитром Дорошенком чимало важливих питань, пов'язаних з науково-освітньою та пресовою діяльністю гетьманських організацій. Зокрема, проблему заснування політичного часопису. «...Без періодичного органу, будем поволі заперті, або, що гірше, будем виставлені найрізномірніші провокації, тим для противників легші, що ми не матимем змоги оборонятись», — наголошував В. Липинський у своєму листі до Д. Дорошенка 10 березня 1926 р. Він детально розглядає різні варіанти можливого видання і його фінансового забезпечення: від часопису Українського наукового інституту, який створювався за ініціативою гетьмана П. Скоропадського та гетьманського центру, або гетьманського центру, до приватної редакції Д. Дорошенка — активного діяча гетьманського руху, або тижневика, що видають у Райхенау втрьох (В. Липинський, Д. Дорошенко і М. Савур-Ципріянович) та ін.³⁶ Найголовнішим В. Липинський вважав, що «раз розпочатий цей наш періодичний орган мусить бути за всяку ціну удержаний», оскільки «несталість і ефемерність — це основні прикмети всякого українства», їх слід не допу-

стити, розпочинаючи новий часопис, коли гетьманці хочуть продемонструвати «себе серед Українців...ліпшими»³⁷.

Один з респондентів В. Липинського — Осип Назарук належить до найбільш визначних українських галицьких діячів першої половини ХХ ст. В жовтні 1918 р. О. Назарук стає діяльним членом Української Національної ради, яка очолила процес творення української державності в Галичині і за її дорученням виїздить до Києва для переговорів з гетьманом П. Скоропадським з метою отримання воєннотехнічної допомоги у війні з поляками. З своєї власної ініціативи О. Назарук домагався також висилки окремого загону Січових Стрільців на галицько-польський фронт. Однак внаслідок протидії Українського національного союзу, який готував збройний виступ проти П. Скоропадського, Стрілецька рада Січових Стрільців (окрім Р.Сушка) відхилила прохання О. Назарука й прийняла рішення про наступ всіх стрілецьких сил на Київ. У цій ситуації О. Назарук залишився на Великій Україні і взяв активну участь у протигетьманському повстанні як політичний дорадник Січових Стрільців. Весною 1919 р. О. Назарук вперше зустрівся з В. Липинським у Станіславові — тимчасовій столиці Західної Облaсті Української Народної Республіки. На цей період припадає глибоке розчарування О. Назарука у наддніпрянських лідерах, усвідомлення їх політичної неспроможності. Очевидно, це критичне ставлення до політики Директорії, ідейна еволюція О. Назарука в бік політичного консерватизму стало підґрунтям для його ідейного зближення з В. Липинським й їх подальших громадсько-політичних контактів. Перед своїм від'їздом до Канади в 1922 р. вони кілька разів зустрічаються у Відні і Райхенау, місці постійного осідку В. Липинського. На цей період припадає і початок їх листування, яке тривало до

весни 1928 р., коли стосунки між ними перервалися внаслідок драматичного конфлікту. Основний зміст їх листування присвячений як чисто світоглядним позиціям авторів, так і конкретним проблем гетьманського руху, його взаємодії і ставленню до інших українських політичних течій. Листи В. Липинського до О. Назарука найбільш насичені полемічними питаннями, гострою політичною проблематикою.

Одна з центральних тем, — яка неодноразово порушувалась у листуванні обох діячів, це тема української державності. В. Липинський підкреслював: «Вся моя праця — все моє єство зв'язані з Державою Українською. Нема держави — нема мене: або під щитом, або на щиті»³⁸. У листах до О. Назарука, розвиваючи свою концепцію класократичної монархії, він все більше схилився до англійської монархічної системи, яка фактично позбавляла короля реальної влади. Це було пов'язано безперечно з усе більш скептичною поставою В. Липинського до особи П. Скоропадського і намаганням останнього здійснювати фактичне керівництво гетьманським рухом, що зрештою довело до конфлікту між гетьманом і В. Липинським.

В. Липинський високо оцінював діяльність О. Назарука у США, де галицький політик зумів надати гетьманському руху сильного політичного звучання, активно сприяв набуттю ним масовості. В. Липинський чекав від нього таких самих успіхів і в Галичині: «... Без організації не вірю в живучість ідеї нашої. І так само в Галичині: коли не сотворите залізної організації, щоб були вірні люде скрізь, в кожному містечку і селі, нічого найкраще писання в «Новій Зорі» не дасть»³⁹. Виходячи з цього, В. Липинський застерігав його від непотрібних витрат енергії на малоефективні політичні акції — переговори з польськими урядовими колами, не-

потрібну полеміку з «Ділом» та Українським національно-демократичним об'єднанням, критику націоналістичного підпілля тощо.

До цього спонукало О. Назарука зближення з С. Томашівським — одним з творців галицької автономістської політики у післявоєнний період, який став активним співробітником «Нової Зорі». Питання про ставлення до Польщі стало тією проблемою, яка спричинила дальше загострення розходжень В. Липинського з обома діячами. В. Липинський різко засуджував «угодовство» О. Назарука і С. Томашівського, спонукав їх до діяльності лише в інтересах гетьманського табору. «Отже перш за все пригадую Вам, що ціль наша не єсть автономія Галичини, не єсть університет у Львові, не єсть кооперативи, а возстановлення Гетьманства на Україні, — писав Б. Липинський. — Коли Ви про це забули, чи забудете, то ніякої різниці між Вами і Ундоном не буде, і Ви станете таким самим недержавником, до державного думання і ділання нездатним «русином», як і вони», — писав В. Липинський О. Назаруку 10 лютого 1928 р.⁴⁰ Угодовству з «республіканською і демократичною» Варшавою він протиставляє ідею об'єднання українських і польських консервативних сил на ґрунті лояльної опозиції центру цілком в дусі своєї ідеї «класократичної монархії», пристосовуючи її до конкретної ситуації на українських землях під Польщею⁴¹. Цю ідею В. Липинський висловив ще в листі до І. Франка в 1912 р.⁴²

В липні 1929 р. В. Липинський опублікував у 3-х номерах газети «Діло» статтю, спрямовану проти С. Томашівського — «Нова Зоря» і ідеологія гетьманців», яка ставила за мету не дати ввести в оману громадянство можливою ідентифікацією поглядів «Нової Зорі», редактованої О. Назаруком, з ідеологією гетьманців. В. Липинський

послідовно відстоював ідеалізм гетьманського руху, а також культ національних героїв, що лежав в основі його ідеології. У політичному плані він закидав новозорянцям насаджування угодовства щодо варшавського уряду, брак державного думання, ставив під сумнів їх концепцію т.зв. органічної роботи. С. Томашівський відповів у «Новій Зорі» «Відкритим листом до пана Вячеслава Липинського», який разом з додатками передрукував у книжці «Про ідеї, героїв і політику».

Виступаючи проти закидів опозиції в Гетьманській Управі і Раді Присяжних, що монархічному рухові необхідні, насамперед, гроші та практичні дії, В. Липинський у листі до О. Назарука наголошував, що тільки «ясна державна ідея і залізна організація» є суттю УСХД, «без ясної державної ідеї і без залізної організації ми нікому ні на що не потрібні». Він гостро критикував позицію С. Шемета: «аби тільки великі гроші і кілька активних Полтавців (мова йде про І. Полтавця-Остряницю — Т. О.) — а тоді начхать на всі ці нудні ідеї і ще нудніші організації»⁴⁴. В. Липинський уважав, що головним завданням на цьому етапі творення гетьманської організації є послідовне формування у свідомості її членів прагнення Української Держави і усвідомлення причин, «що не дали їй в протязі 1000 літ здійснитись». «Ми знаємо, — писав він, — що первородним гріхом українців єсть ідейний хаос в політиці і брак організаційної дисципліни». Друге завдання, на його думку, полягало в тому, щоб довести, що гетьманство і гетьманці мають свою власну ідею і свою організацію, і що рік 1918 «був тільки початком, якого помилки будуть виправлені і за яким пішли і підуть діла дальші — ось єдине оправдання існування нашого тут, на еміграції»⁴⁵.

Полеміка, яка розгорнулася між обома діячами, опинилась в центрі уваги галицького громадянства та широких

кіл української еміграції. Одним з тих, хто поділяв позицію В. Липинського, був відомий український діяч, правник та історик Сергій Шелухін. Ще за часів Української Центральної ради він визначався самостійницькими поглядами. На противагу лозунгам федералізму і автономії, настійливо нав'язуваними українському рухові лідерами Центральної ради М. Грушевським, В. Винниченком та ін., активно працював над історично-правовими засадами української незалежності і консолідації українського громадянства на ґрунті національно-історичних традицій самостійництва. С. Шелухін зумів подолати вузько-партійну тактику і активно включитися у державотворчий процес. Саме цей аспект його політичної діяльності найбільше імпував В. Липинському. Водночас обом діячам було притаманне прагнення до «законності, до організованості, до громадськості», подолання всякого роду анархії, бандитизму, «які власне українськими руками приготовляють ґрунт для русифікаторів, колонізаторів і т.д.»⁴⁶. Слід сказати, що С. Шелухіна єднала з В. Липинським оцінка Переяславського договору 1654 р. як договору для України самостійницького, державницького з правової точки зору.

С. Шелухін був серед тих, хто підтримав В. Липинського в його боротьбі з політичною лінією П. Скоропадського в гетьманському русі, яка набула голосного резонансу в українському громадянстві. Тривала боротьба в середовищі гетьманців, яка за словами В. Липинського, почалась з осені 1927 р. завершилась розколом в їх середовищі і призвела до створення нової організації «Братства Українських Класократів-Монархістів, Гетьманців» на чолі з В. Липинським, В. Залозецьким, Н. Кочубеєм, В. Кучабським, Р. Метельським, М. Савур-Ципріяновичем.

30 вересня — 9 жовтня 1930 р. під заголовком «Розкол серед Гетьманців (Лист до Редакції)» в газеті «Діло» В. Липинський опублікував комунікат, який роз'яснював суть конфлікту. У відповідь оточення П. Скоропадського не зупинилось перед звинуваченням В. Липинського в «амбіціозності», «диктаторстві» і зрештою спробах видати його за психічно хвору людину. Звичайно причиною конфлікту була не хвороба В. Липинського, а його цілком обґрунтована незгода з низкою політичних кроків П. Скоропадського, які суперечили уявам В. Липинського про політичну принциповість та ідейну чистоту гетьманського руху. В цій ситуації для нього підтримка С. Шелухіна як «найавторитетнішого правника» мала неабияке політичне і морально-психологічне значення. С. Шелухін ознайомився з комунікатом В. Липинського у «Ділі» і відповіддю прихильників П. Скоропадського — Й. Мельника, О. Скорописа-Йолтуховського, А. Монтрезора і Л. Сідлецького. В листі до В. Липинського від 16 листопада 1930 р. він пише: «З великим інтересом прочитав я в «Ділі» Ваш чесний і мужній протест проти поступовання Скоропадського і з болем відчував, як Ви страждали, пишучи його». У листі-відповіді В. Липинський вводить С. Шелухіна у суть конфлікту, однією з причин якого була т.зв. будапештська справа, пов'язана із зреченням гетьмана від прав України на Закарпаття. Він надсилає йому уривки з листа і щоденника П. Скоропадського і дозволяє «використати ці документи для боротьби зо злом внутрі, в самих українських рядах»⁴⁷. У листі до С. Шелухіна В. Липинський писав з цього приводу, що «пан Скоропадський всю цю історію з Будапештом провів на власну руку, мене про це ні словом не повідомивши. Цим він порушив основний закон нашої конституції організаційної, яка не дозволяє Гетьману виступати особисто і єди-

нолично в політичних справах. Про це порушення закону, як бачите з дат, я довідався тільки в два місяці після факту»⁴⁸.

Цієї теми В. Липинський торкається в своїх листах і до митрополита Андрія Шептицького. Надіславши копію щоденника Скоропадського «про його «договір» в Будапешті», зазначає, що «односторонньому «зреченню прав» до Зак[арпатської] Русі не надавав і не надає реального політичного значіння». Для нього більш болючим є питання подібного ставлення до попередніх домовленостей гетьмана з ним і взагалі відношення П.Скоропадського до територіальної цілісності України та зобов'язань перед організацією. Цей факт, на думку В. Липинського «яскраво свідчить про непоправимість» гетьмана. Пояснюючи свою позицію, він також зазначає, що «непоправима політична безхарактерність» П.Скоропадського «була одною з головних причин, чому в т.зв. Баденській Умові, по розкладі і деморалізації Ради Присяжних», мусив взяти від гетьмана слово, що він «нічого важнючого не буде робити без мого відома...», але він давши таке слово, його не дотримав⁴⁹.

В. Липинський, який протягом усього періоду існування УСХД намагався у тій чи іншій формі прищепити ідею запровадження в Україні конституційного монархічного ладу, після конфлікту із гетьманом П.Скоропадським жорстко дотримується англійського монархічного зразка. «На землі українській може удержатись своя монархія тільки західного, англійського типу, а не типу східного, московського чи балканського: монархія царствуюча, але не упряляюча — монархія, убагороднююча українських отаманів, а не монархія, сама даюча приклад отаманства — монархія, приклад джентельменства, а не монархія всякого джентельменства заперечення. Рабства, лакейства, полі-

тичного шахрайства, перфідії, трусливості і глупого славолюбія — все це під назвою українського гетьманства — я не визнавав і не проповідував ніколи», — констатував В. Липинський⁵⁰.

Останні листи В. Липинського, написані незадовго до смерті, є переконливим свідченням повної безпідставності тверджень про його нібито психічний розлад, що активно поширювалися його опонентами. Незважаючи на тривалу і виснажливу хворобу, В. Липинський до кінця зберігав ясний розум. Він чітко дотримувався принциповості та ідейної послідовності у своїй політичній діяльності, що, на жаль, не завжди було зрозумілим навіть учасникам і лідерам започаткованого ним руху. За кілька місяців до смерті він писав о. Теофілу Горникевичу: «І невже Ви дійсно думаєте, що тільки недуга могла спричинити мій крок? Чи не прийшло Вам на думку, що коли б це дійсно було так, коли б в моєму виступі не було об'єктивної правди, то чи не обійшла б заінтересована сторона цього виступу повним мовчанням? Скажіть, кому, невинному, прийде в голову полемізувати з галюцінаціями невідповідального хворого?»⁵¹. З цими словами В. Липинського не можна не погодитись.

Проблем діяльності гетьманської організації, її матеріального становища та фінансової допомоги окремим її членам, фінансування видавничої роботи УСХД тощо не раз торкається В. Липинський у своїх листах до митрополита Андрія Шептицького. Останній, зокрема виділив кошти на переїзд родини Сави Крилача (Л. Сідлецького) та Адама Монтрезора. «Завдяки ласкавій допомозі Вашої Ексцеленції, п. Крилач і його родина зможуть нарешті вийти з того катастрофічного становища, в якому вони тут опинились, — писав 3 квітня 1924 р. В. Липинський... — Організація наша змогла асигнувати на цю ціль тільки 2 міль. австр. кор... Але цього було-б абсолютно замало

(бо вони й одежі і білизни не мають), коли б не те, що Ваша Ексцеленція були ласкаві через мене для них переслати»⁵². У листі до митрополита 4 листопада 1924 р. В. Липинський просить надати позичку А. Монтрезору для переїзду до Австрії, оскільки в гетьманській організації відчувається «брак людей, що могли би себе цілком для нашої праці присвятити». «Цей брак людей грозить нам катастрофою, бо відомо, що те, що не розвивається — тим самим завмирає, — зазначає він. — Одною з реальних можливостей зарадити цьому бракові єсть переїзд сюди до нас п. Монтрезора, який своїм знанням мов, своєю працьовитістю і відданістю нашій справі може в великій мірі активістів наших збільшити».

Листування В. Липинського, опубліковане і те, що ще чекає на видання, є надзвичайно цінним джерелом для вивчення історії гетьманського руху пореволюційної доби. Обмежений тяжкою хворобою у подорожах та особистих контактах з гетьманським центром, провідними діячами руху у різних країнах Європи та Північної Америки, В. Липинський за допомогою листів намагався сприяти організації та координації роботи гетьманських структур. У своєму листуванні він не лише формулює основні принципи втілення концепції, роз'яснює ідеологічні засади діяльності гетьманських інститутів, але й конкретно розглядає проблеми функціонування організацій на місцях, їх фінансування, форми агітаційно-пропагандистської роботи, просвітницьку та пресову діяльність тощо. Один з перших дослідників епістолярної спадщини В. Липинського відомий український зарубіжний вчений І. Лисяк-Рудницький справедливо наголошував, що він «немов би керував за допомогою листів гетьманським рухом, живучи у відлюдненому австрійському містечку й маючи лише одного секретаря»⁵³.

¹ Вячеслав Липинський: З епістолярної спадщини (Листи до Д. Дорошенка, І. Кривецького, Р. Метика, О. Назарука і С. Шелухіна (Упорядн. Т. Осташко, Ю. Терещенко). — К., 1996; Вячеслав Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Архів.—Т.1. Листування (Гол. ред. Я. Пеленський). — К. — Філадельфія, 2003; Листи Вячеслава Липинського до Осипа Назарука (1921–1930) (Упорядн. М. Дядюк). — Львів, 2004; Сварник Г. Листи Вячеслава Липинського до Ярослава Окуневського //Сучасність. — 1992. — № 5. — С. 80–86; Tajisija Sydorczyk-Potulnyśka. Listy Wiaczesława Lipińskiego do Andrija Szeptyckiego w okresieukazywania się «Przeglądu Krajowego»//Над Дніпром і Віслою: Україна і Польща в європейському вимірі — минуле і сучасність. — Серія: Історія. Міжнародні системи та глобальний розвиток. — 2003–2004. — № 2–3. — К. — Торунь, 2003–2004. — С.132–141.

² Вячеслав Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії: Архів. Листування. — Т. 1. — С. 243.

³ Вячеслав Липинський і його доба. — К. — Житомир, 2008. — С. 18.

⁴ Вячеслав Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії: Архів. Листування. — Т. 1. — С. 309.

⁵ Там само. — С. 763.

⁶ Євген Коновалець та його доба. — Мюнхен, 1974. — С.255, 271–272.

⁷ Там само. — С. 256.

⁸ Листи Вячеслава Липинського до Осипа Назарука. — С. 19–20.

⁹ Вячеслав Липинський і його доба. — С. 18.

¹⁰ Вячеслав Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії: Архів. Листування. — Т. 1. — С. 415–416.

¹¹ Там само. — С. 251.

¹² Терещенко Ю. До читача // Вячеслав Липинський і його доба. — С. 5.

¹³ Вячеслав Липинський і його доба. — С. 92.

¹⁴ Листи Вячеслава Липинського до Осипа Назарука. — С. 26.

¹⁵ Там само. — С. 25–26.

¹⁶ Там само. — С. 27.

- ¹⁷ Вячеслав Липинський і його доба. — С. 415.
- ¹⁸ Центральний державний архів громадських об'єднань України. — Ф. 269. — Оп. 2. — Спр. 251. — Арк. 43.
- ¹⁹ Вячеслав Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії: Архів. Листування. — Т. 1. — С. 290.
- ²⁰ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДАЛУ). — Ф. 368. — Оп. 1. — Спр. 178. — А. 13.
- ²¹ Там само. — Арк. 17.
- ²² Там само. — Арк. 19.
- ²³ Там само. — А.17.
- ²⁴ Там само. — Арк. 23.
- ²⁵ Вячеслав Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії: Архів. Листування.—Т.1. — С.201.
- ²⁶ Там само.—С.163-164.
- ²⁷ ЦДАВО України. — Ф. 4465. — Оп. 1. — Спр. 777. — Арк. 171–171 зв.
- ²⁸ Вячеслав Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії: Архів. Листування. — Т. 1. — С. 230.
- ²⁹ Вячеслав Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Архів. — Т. 7. Листи Осипа Назарука до Вячеслава Липинського — Філадельфія-Пенсильванія, 1975. — С. 284.
- ³⁰ Вячеслав Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. Архів. — Т. 6. Листи Дмитра Дорошенка до Вячеслава Липинського.-Філадельфія-Пенсильванія, 1973. — С. 202.
- ³¹ Вячеслав Липинський: З епістолярної спадщини. — С. 5–6.
- ³² Там само. — С. 66.
- ³³ Там само. — С. 60.
- ³⁴ ЦДАВО України. — Ф. 4465. — Оп. 1. — Спр. 777. — Арк. 29.
- ³⁵ Вячеслав Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії: Архів. Листування. — Т. 1. — С. 613.
- ³⁶ Там само. — С. 614–615.
- ³⁷ Там само. — С. 614.
- ³⁸ Вячеслав Липинський: З епістолярної спадщини. — С. 101.

- ³⁹ Там само. — С. 119.
- ⁴⁰ Там само. — С. 124.
- ⁴¹ Там само. — С. 116.
- ⁴² Там само. — С. 166.
- ⁴³ Томашівський С. Про ідеї, героїв і політику. — Львів, 1929.
- ⁴⁴ ЦДІАЛУ. — Ф. 359. — Оп. 1. — Спр. 266. — Арк. 97.
- ⁴⁵ Там само. — Арк. 105.
- ⁴⁶ Вячеслав Липинський: З епістолярної спадщини. — С. 135.
- ⁴⁷ Там само. — С. 156.
- ⁴⁸ Там само. — С. 147.
- ⁴⁹ ЦДІАЛУ. — Ф. 358. — Оп. 1. — Спр. 292. — А. 92–93 зв.
- ⁵⁰ Збірник Хліборобської України. — Прага, 1931. — Т. 1. — С. 31.
- ⁵¹ Вячеслав Липинський: З епістолярної спадщини. — С. 169.
- ⁵² ЦДІАЛУ. — Ф. 358. — Оп. 1. — Спр. 292. — А. 23–24
- ⁵³ Лисяк-Рудницький І. Вячеслав Липинський: державний діяч, історик та політичний мислитель // Історичні есе: У 2-х т. — К., 1994 — Т. 2. — С. 153.